

Це лише два прізвища наших видатних випускників – дві людські долі, сповнені подій й випробувань, дві людські долі, обпалені Великою Вітчизняною війною...

ДО ДЕЯКИХ ПОДРОБИЦЬ ВИЗВОЛЕННЯ СТОЛИЦЬ УКРАЇНИ В 1943 РОКУ

Краєзнавець Мороз Л. П., лікар Конотопської ЦРЛ

Присвячую світлій пам'яті мого батька, Мороза Павла Пилиповича, та всіх інших бійців, які визволяли Україну та нашу столицю Київ

У листопаді 1943 р. німці несподівано нанесли контрудар по нашим військам, які продовжували наступати вже після визволення Житомира. Німецьке командування ставило собі за мету повернути Київ та ліквідувати плацдарм наших військ на правому березі Дніпра.

Мій батько був безпосереднім учасником тих подій. Позаду було визволення Чорнобиля, Малина та кількох сіл, назви яких батько пригадував і через десятки років. Пригадував і річку Тетерів, на берегах якої вбив у бою свого першого німецького солдата-автоматника. Добре пам'ятав і початок німецького контрудару, коли на дорогу вискочило кілька танків та вантажівок із солдатами. Німці відкрили вогонь, наші стріляли у відповідь, але танки та машини, не зупиняючись, стрімко продовжили свій рух на північ. Тільки коли хтось із наших бійців із лісосмуги почав стріляти з ПТР, німці зупинилися й відповіли з усіх видів зброї, яка тільки в них була. Наші піхотинці знайшли захист у великому густому лісі, до якого приходили й приходили все нові групи наших бійців, були й кавалеристи, деякі вели своїх коней. Уже ввечері прибула ще група піхотинців у супроводі двох танків Т-34. На ранок вирішили пробиватися на схід, де в одному великому селі було багато наших військ, а особливо артилерії. За картою це, здавалося, недалеко. Полягали спати на соснове гілля. Майже без перерви було чути рев моторів німецької бронетехніки...

Тільки почало сіріти, як бійці заворушилися й почали готуватися до виступу. Тоді швидко й з'ясувалося, що всі наші танкісти були вбиті ножами. Знайшли і німецький ніж, а на свіжому снігу побачили й ворожі сліди. Схоже було на те, що німці йшли слідом за танками, а потім, дждавшись для себе зручного моменту,

знищили наші танкові екіпажі. Така ж доля спіткала й вартових. Саме тоді хтось з офіцерів і сказав, що це були війська Роммеля.

Ця подробиця в розповіді батька мене особливо зацікавила, бо вважається, що знаменитий німецький генерал не воював, висловлюючись російською мовою, на "восточном фронті". Але ж не міг помилятися мій батько та його фронтіві товариші. Довгий час мені не вдавалося знайти пояснення цьому. Більше 10 років намагався знайти відповідь, заглядаючи в різні енциклопедії, присвячені війні, та стежачи за новим і надходженнями до книгарень.

Пощастило тільки минулої зими, коли мені до рук потрапили дві книжки. Одна, "Битви третього Рейха", була написана англійським військовим журналістом Бедзілом Лідделом Хартом. Автор другої книжки – "Трудности освобождения" – сучасний російський дослідник І.Б. Мощанський. Саме остання книга дає кращу можливість ознайомитись із загальною картиною того, що відбувалося між Києвом та Житомиром. Автор показує, як до залізничних станцій на південь від міста Брусилів щодня прибували десятки ешелонів із німецькими військами мало не з усієї Європи. Сюди було зібрано 15 повноцінних добірних дивізій. Самих лише важких танків "Тигр" сюди було направлено більше, ніж під Курськ. І от ці великі сили від Бердичева, Корнина, Фастова та інших міст і містечок повели потужний наступ на місто Брусилів, яке знаходиться на середині шляху від Києва до Житомира і звідки було зручно атакувати сам Київ. Атаку очолювали танкова дивізія СС "Лейбштандарт СС Адольф Гітлер" та I танкова дивізія вермахту. Але потужні німецькі атаки не досягли мети, бо оборона наших військ виявилася міцнішою. І тоді німці повернули свої танки на 45° на північний захід, прорвавши в цьому напрямку нашу оборону, і вийшли в тил 60-ї армії, яка продовжувала наступати на захід. Допомогти 60-ї армії могла б 40-а армія, яка знаходилася на букринському плацдармі і могла б атакувати фланги німців, які йшли на Брусилів. Але саме тоді прозвучало повідомлення Радянського Інформбюро про наступ 8 танкових дивізій вермахту, і 40-а армія перейшла до оборони, підготувавши за два тижні 250 км траншей. Повідомлення ж виявилось помилковим.

Тепер спробуємо зрозуміти хід думок німецького командування. Якщо в тилу 60-ї армії опинилися ворожі танки, то, згідно з військовою наукою, слід було очікувати, що вона, ця армія, зупинить свій наступ, але цього не сталося. Далі вже буде доречно спиратися на книгу Харта. Британський журналіст зібрав спогади багатьох відомих генералів, які потрапили в полон до англійців та американців, пояснює подальший перебіг подій під Житомиром тим,

що у генерал-фельдмаршала Манштейна вже не було резервів, щоб зупинити 60-ту армію, бо всі свої значні сили він направив під Брусилів. Тоді Манштейн доручив молодому ще генералу Хассо фон Мантейфелю зібрати все, що тільки можна, і нанести імпровізований удар. Мантейфель вперше застосував свій "проникаючий рейд" і блискуче виконав наказ генерал-фельдмаршала. Уночі, захопивши Житомир, він далі теж проривається в тил 60-ї армії (додам від себе, що це були зовсім неглибокі тили зі штабними вузлами зв'язку). Хоча його дії й примусили зупинитися 60-ту армію, але це відбулося нескоро. Мабуть, після свого рейду тилами 60-ї армії він напише свої спогади, наведені в книзі Харта: "Западный человек никогда не сможет себе представить, что такое наступление русской армии. За танковым авангардом следует настоящая орда на лошадях. У каждого солдата за спиной мешок с сухарями. Лошади питаются соломой с крыш крестьянских домов – больше им есть нечего. В таком положении наступающий русский солдат может продержаться до 3 недель. Их невозможно остановить, как любую другую армию цивилизованной страны, отрезав от обоза, поскольку таковой зачастую отсутствует". У цьому уривку відчувається роздратування німецького генерала на незвичного противника. Отже, маємо вже другий німецький контрудар після визволення Києва, тобто їх було два, але чомусь про цей дійсно несподіваний контрудар практично ніде не згадується (крім двох зазначених книжок). Це дивно, бо саме удар Мантейфеля приніс тоді німцям найбільший успіх. Отже, обидві німецькі танкові колони під різкими кутами рухалися назустріч одна одній і зустрілися 18 листопада, замкнувши великий трикутник, куди потрапило кілька радянських дивізій. Тепер я майже напевно знаю, що мій батько потрапив в оточення 18 листопада або дуже близько до цієї дати.

А далі були 17 важких днів і ночей кружляння по Житомирських лісах, полях, хуторах, гранітних кар'єрах, лісопилках із єдиною метою – вижити й не потрапити в полон до німців. Швидко вчилися воювати, бо більшість була в армії лише місяць або два. Голод додавав сміливості, і наші все частіше почали нападати на німців і перемагати, але коли наближались до лінії фронту, потрапляли під справжній дощ із мін та снарядів танкових гармат. Вдалою виявилася чергова спроба прориву через кам'яний кар'єр, де німецька бронетехніка була безсила. Батько казав, що наші війська, які потрапили в оточення, мало цікавили німців, у них була якась зовсім інша ціль. Тепер-то ми знаємо, що то була за ціль. То був Київ. Враховуючи масштаби битви, я вважаю, що це була остання велика спроба німців змінити хід війни. На це вказують і кількості задіяних

військ, і наші втрати (німецькі не знаю). Загроза для Києва була до середини грудня, а потім Червона армія поступово почала повертати втрачене внаслідок німецького контрудару й змогла продовжити визволення Правобережної України тільки після 15 січня 1944 р. Масштаби битви неповно висвітлювались у виданнях попередніх років. Не зустрічав я й оцінки дій 60-ї армії: чи йшли ці дії на користь Червоній армії в цілому? Але ж треба нарешті відповісти на питання про Роммеля. Під Києвом я дійсно не знайшов ні самого Єрвіна Роммеля, ні військ, йому безпосередньо підпорядкованих на той час. Але була одна дивізія, із якою генерал починав війну проти Франції ще в 1940 р. і здобув велику славу переможця. Цю славу розділяли і його солдати. Дарма, що бойові шляхи генерала та його підлеглих з 7 танкової дивізії давно вже розійшлися, але особовий склад дивізії продовжував себе з гордістю називати "роммелівськими солдатами". Колишній командир мотопіхотного полку в 7 танкової дивізії, Мантейфель в серпні 1943 р. стане командиром цієї дивізії. Так поступово я знайшов пояснення того, про що не раз чув від батька.

Які ж наслідки всі ці бої мали для німецьких та радянських генералів? На Мантейфеля чекала слава, прихильність Гітлера, подарунок на Різдво від фюрера – 50 нових танків і підвищення по службі. Уже за місяць він стане командиром танкової дивізії "Велика Німеччина", а через кілька місяців отримає 5 танкову армію на заході. Згодом фортуна відвернеться від генерала-фельдмаршала Манштейна, і в березні 1944 р. німецький фюрер відправить його у відставку.

Загроза відставки ще раніше нависла над командуючим I Українським Фронтом генералом армії М.Ф.Ватутіним. Перевіряти його дії був направлений командуючий Білоруським фронтом К.К.Рокосовський. Але М.Ф.Ватутіна тоді врятувала не тільки шляхетність Рокосовського, але ще й та обставина, що біля нього вже тривалий час знаходився маршал Г.К.Жуков як представник Ставки. Неможливо було в чомусь звинувачувати Ватутіна й не звинувачувати Жукова. Але, можливо, К.К. Рокосовський не хотів такого закінчення своєї перевірки. Тоді обмежилися тим, що зняли з посади начальника штабу I УФ генерала С.П. Іванова. Ставка надала необхідні резерви, і хід битви за Київ було остаточно вирішено на користь радянських військ. Очевидно, що у німців необхідних резервів уже більше не було.

Залишається не з'ясованим питання – чому замовчувався удар Мантейфеля? Нічого особливого в біографії цього генерала я не побачив. Німець як німець, генерал як генерал. Добрий учень Роммеля і сам добрий вояка. Може, трохи хвалькуватий. Він ніде не згадується як військовий злочинець. Як подає Мощанський, ще зовсім молодим

воював на фронтах Першої світової війни. Одним словом, не знайшов я нічого такого, за що його повинні особливо не любити радянські історики. Я почав припускати, що, можливо, відповідь буде пов'язана з 60-ю та 38-ю радянськими арміями, проти яких Мантейфель і наніс свій знаменитий удар силами лише однієї легкої танкової дивізії вермахту (так вона значилась у документах).

Які взагалі були допущені крупні прорахунки та помилки під час планування визволення Києва? Помилковим виявився головний удар на Київ з букринського плацдарму. Треба підкреслити, що з самого початку обговорення головного напрямку наступу на Київ проти використання букринського плацдарму виступив видатний радянський полководець генерал армії (на той час) К.К. Рокосовський. Головним аргументом у нього була вказівка на добре розвинуту мережу залізничних та шосейних шляхів із боку німців у напрямку Букринського плацдарму. Подальший перебіг подій підтвердив залізну логіку аргументації Рокосовського. Але маршал Г.К. Жуков та генерал армії М.Ф. Ватутін змогли переконати Верховного головнокомандуючого І.В. Сталіна, що наступати треба саме з цього плацдарму. Що з цього вийшло – добре відомо. Подивимось далі: усе вірно робила 38 армія, але складається таке враження, що німці потроху її випереджали. Великою загадкою залишається, чому 40-а армія перейшла до оборони, повіривши повідомленню Радянського інформбюро про наступ восьми танкових дивізій вермахта. Чия це помилка – 40-ї армії чи помилка розвідки, а може помилка командування 1 УФ? Дій 60-ї армії я уже торкався. І залишається тільки додати, що коли німці б мали значно більше сил, ніж одну дивізію Мантейфеля, то не відомо, яка б була доля всієї 60-ї армії.

Хто з відомих військових і радянських діячів був тоді під Києвом? М.С. Хрущов, Г.К. Жуков, М.Ф. Ватутін. Мощанський нагадує нам, що під Житомиром був і Л.І. Брежнєв. Пізніше Хрущов та Брежнєв очолять керівництво Радянським Союзом. Цікаво, що Л.І. Брежнєв не залишив нам книжки про свою участь у визволенні Києва та Житомира, хоча про свою участь під Новоросійськом написав книжку під назвою "Малая земля". У мене є тільки одне можливе припущення: тоді б треба було багато чого пояснювати читачам, а тому й замовчували різні незручні факти.

Сам не помітив, коли моє скромне дослідження про пошуки слідів Роммеля розширилося й постали нові питання. На завершення даної розвідки хочу навести слова німецького генерала Клейста про Червону армію: "Эти люди с самого начала были первоклассными

бойцями, и нашими успехам мы обязаны только нашему большому опыту". Це справедливі слова.

Щиро дякую колективу книгарні "Книголюб" та Борису Леонідовичу Зенченку за допомогу в моїх пошуках.

НЕВІДОМІ ІМЕНА ВОЇНІВ-ДЕСАНТНИТІВ – ЗАХІСНИКІВ КОНОТОПЩИНИ У ВЕРЕСНІ 1941 РОКУ

Учасники пошукового загону Євтушенко О. В., Павлюк О. В.

На початку вересня 1941 р., уздовж південного берега р. Сейм, на ділянці Мельня – Лизогубівка – Озаричі, займали оборонний рубіж підрозділи 5-ї повітряно-десантної бригади 3-го повітряно-десантного корпусу 40-ї Армії. Командував бригадою тоді Герой Радянського Союзу, полковник О.І. Родімцев. Завдання десантників полягало в утриманні переправ через р. Сейм – залізничний міст в районі с. Лизогубівка, міст в районі с. Мельня, не даючи тим самим німецьким танковим підрозділам переправившись оволодіти м. Конотоп і розвинути подальший наступ в район Ромни – Лохвиця.

В плани німецького командування входило: передовим загонам сходу форсувати р. Сейм, захопити залізничний міст та невеликий плацдарм на південному березі Сейму в районі с. Мельня, тим самим забезпечивши переправу головних сил. Саме на цій ділянці наступаючій 3-й танковій дивізії 24-го мотострілкового корпусу 2-ї танкової групи Гудеріана, протистояли роти 4-го батальйону 5-ї ПДБр (командир батальйону капітан Пастушенко Д.Ф.).

7 вересня 1941 р. десантники прийняли на себе перший удар німецької артилерії і авіації. Як відомо із записки командира 4-го батальйону 5 ПДБр, яку в своїй книзі «Твої, отечество, сыны» цитує О.І. Родімцев, до 9 вересня практично весь особистий склад 4-го батальйону загинув. 9 вересня 1941 р., внаслідок прямого попадання німецького снаряду в бліндаж, в якому знаходився КП батальйону, весь командний склад батальйону загинув. Тяжке поранення отримав і його командир, який через деякий час помер від ран.

В 2009 р. під час пошукових робіт, які проводились в рамках «Вахти пам'яті - 2009» в районі с. Таранське Конотопського району, пошуковим и загонами «Останній Рубіж» (м. Конотоп), «Гвардієць» (м. Суми), Кролевецьким пошуковим загonom, бліндаж, в якому знаходився КП 4-го батальйону 5 ПДБр, був знайдений. Знаходився він на північній околиці с. Таранське, на південній межі лісу, відомого